

ՀԱՅԱՍՏԱՆ

Ի Ր Ե Պ Ի Ր

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ, ԵՕԳԱՅԻՆ, ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ԵՒ ԵՌԵՒՏԻՆԿԱՆ

Տարեկան գին կանխիկ վճարել 100:

Այս Լրագիրը ամեն երկուշաբթի օրերը կը հրատարակուի:

Գոյնահալ գուրու գտնուած Լրագիրներուն փոխարին ծախքը տուեցին ջրայ Է:

Իր շահին համար չուր մը հրատարակել ու ջրայ զիտի ջնարկ տուցին 40 փարայ:

Նորաստից գրոց ծանուցումը արի է:

Դուրսէն եկած նամակներուն փոխարին ծախքը իրկողը զիտի ջնարկ:

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ

ՆԵՐՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

ՊՕԼԻՍ 27 ՀԱՅԵՍՏԱՆԻ

— Սեփազանք տէրութեան շատիկ պատկեր նաւը, որ Լաւրոսայի ծովերը պտտուելու խրկուած երեք նաւերուն մէկն է, և մինչեւ Փռանայի Բուրձնաբազարին առաջը գացեր էր, հոկտեմբեր 5ին (սեպտեմբեր 23) անկէց ճամբայ ելեր է կոստանդնուպոլիս դառնալու:

— Ստիկիանոս թիւրք յաւանքին գիրքեր բերուեց, որոնց ծախուելը մեծազոր տէրութեան երկրները արգելուած է. և գաղտուկ ծախուել հաւանք օտար տեղերէ խրկուած են: Այս գիրքերս որի խրկուած էին նե՛, անկողայ ալ բռնեց անտիկա նաւերը և բանտը դրաւ. որովհետեւ արգելուած առեւտուր մը ընելու գործը եղած էր:

— Յամբէն իգմիւր ճամբով Սուսամ կղզին գացող սուրհանդակը իգմիւրէն անգլիս անցեր է նե՛ տաճկի գիւղի մը մօտ քանի մը զինեալ աւաղակներ վրան կը յարձակին, սուրհանդակը կը մերկայընեն, և քովը գտածներն կ'առնեն կ'երթան:

— Ինկիլիզի դեսպանը այս անգամի ըրած ծովային ճանապարհորդութենէն անդէ՛ չզգէնաւով ետ դարձած ատենը, Չանաբ քաղէի առաջ նաւը առաջուտի (խուճապի) վրայ նստեր է: Փռանաբ զի օրնոք չուգենաւ և Լաւրոսայի վրայ ընկերութեան ասիա չուգենաւ հոն կը գտնուին, նաւը աւաղակն վրայէն արձակ ծովը հանելու էփ աղէկ կ'աշխատին և չի յաջողիր: Այն միջոցին մեծազոր տէրութեան Բեյի պաշտի չուգենաւ որ Սիւսից ալիս երթար. անկէց անցած ատենը կը տեսնէ, այն ալ օգնութեան կուգայ, և ինկիլիզի չուգենաւը այն վրանգէն սղատողը մեծազոր տէրութեան յիշեալ չուգենաւը կ'ըլլայ:

Լսանի զիպուածները, որ ասկէց առաջ ուրիշ անգամ մըն ալ եղած է, մեծազոր տէրութեան նաւերուն մէջ գտնուող նաւաստիներուն բաւաւ կան ճարտարութիւն և մարդասիրութիւն ունենցած ըլլալուն անձխտելի և անհակառակելի նըշանն է:

— Հատ ատենէ ՚ի վեր իմաստուն մարդոց միտքը հոգեկցող աշխարհագրութեան վերաբերեալ ինդիւիդներուն մէկը՝ կարմիր ծովուն և միջերկրական ծովուն խրամէ բարձրութիւնը որոշել և տարբերութիւնը որքան ըլլայ ճիշտ նշանակելն էր: Ատեն մը անկողայ լի մէկ հետաքրքրական խրատ գիր մըն էր. բայց հիմա հասարակաց օգտին վերաբերեալ ինդիւիդներուն կարգը մտած է. քանի որ կարմիր ծովուն և միջերկրական ծովուն մէջ տեղը մէկ արուեստական ջրանցքով մը հաղորդակցութիւն բանալու խօսք կայ:

Փռանաբները Լաւրոսայ մտած ժամանակը այն ատենուան պարագայները և պատերազմական վիճակին պատճառած դժուարութիւնները որքան կը ներքին նե՛ խնամով չափուեցաւ. և կարծեցին այն ատենը որ այս տարբերութիւնը 9 մէրթի կը մօտենայ. այսինքն, կարմիր ծովը միջերկրական ծովէն 9 մէրթի չափ բարձր է: Եւ որ մէկ Փռան սղոց երկրաչափ մը, Պ. Պաւստուր, որուն գործն էր Լաւրոսայի գետինն հաւասարաչափը շինել, շատ գիտողութիւններ ըրաւ. և գիտողութիւն

ներուն արդիւնքը Փարիզու գիտութեան ճեմարանին խրկեց: Արիւն աշխատելով, և ծովուն բարձրացած և միջին աստիճան մնացած և ցած ցած ժամանակներուն չափը զոտ զոտ առնելով գտաւ որ հաւասարութեան տարբերութիւնը 2 մէրթ և 2 կամ 3 չենդիմէրթ է: Կարելի է որ այս տեղեկութիւններս կարմիր ծովուն և միջերկրական ծովուն մէջ բացուելու ջրանցքին մէկ հիմ մը ըլլան:

— Սամուռնէն հոկտեմբեր 11ին կը գրեն: Անցած շաբթու մէջ ՚իւրմի գեղը որ Սամուռնէն 4 ժամու չափ հեռու է, մէկ մեծ հրդեհ մը պատահեցաւ, որ գեղին մեծ մասը մոխիր դարձուց: Հարիւր յիսուն տուն և խանութ մէկէն հաշուելով՝ այրեցան: Բայց այս կրակին պատճառած վերանաւերուն ամենէն ցաւելուն այն է որ, ժողովրդած և շտեմարաններու մէջ առնուած ընդհանր ներք (գոմարները) և կանեփի (քենեփի) հաւանքը ամենն ալ այրեցան ոչնչացան: Թէ որ Սամուռնէն քաղաքական կառավարութիւնը առաջիկայ տարուան համար ցանկեր սերմ ուրիշ տեղացի ճարէ նե՛ նաւարանը (թերսանէն) նաւերուն պիտոյցը համար ուրիշ տեղացի չուան առնելու պիտի ստիպուի. որովհետեւ ամեն տարի կոստանդնուպոլիս կայսերական նաւարանը եկած չուաններուն և առասաններուն շատը Սամուռնէն կուգայ. որ ըստ մեծի մասին ՚իւրմի կը շինուին:

— Ինկիլիզի Բայի օրագիրը Լաւրոսայի նե՛ Եօսի կերպ օրագրէն հետեւեալ հատուածը կ'առնէ:

« Բնդհանուր սեպհականութեան տոմարներուն յօդուածներուն մէկը՝ (որ կառավարութեան կ'առաջարկուին իբրեւ ուրիշ առաջարկուած օրէնքներուն ուղղաբարութիւն կամ յաւելուած), 10,000 ֆողաւ ձգել կը խնդրէ պետութեան ատենագրութեանը գիւնը, որպէս զի քանի որ օսմանեան գիտարան հոն մնայ նե՛ ասկէց ծախք ըլլայ անոր համար: Հաճութեամբ տեսնել որ այս ուղղաբարեալ առաջարկութիւնը ընդունուեցաւ. և ստաց գիտեմք որ յիշեալ պատգամաւորը և վերահասու սուլթանն ալ պիտի յարգեն այս ընդունելութիւնը որով պատգամաւորը կ'ընդունուի Վաշինգթոն: Այս յատկօրինութեան վրայ որ պարծանք կը բերէ, պէտք չէ որ մէկը զարմանայ. որովհետեւ միաժամ ինդիւզ փախստականներուն համար վեհափառ սուլթանին ցուցուցած ընթացքը միւր երկրին ալ սիրելի ըրին անկողայ: Վերիկայի ժողովուրդը այն ատենէն ՚ի վեր ինքնակալ իրեն սիրելի և գաշակեց կը ճանչայ, և եփելը կը փափաքի որ այս սիրոյ կապակցութիւնը աւելի սերտ և ամուր ըլլայ: Սիւսիցեալ նահանգներուն ու քրիստոնէից տէրութիւն անուամբ ճանչցուած պետութիւններուն մէջ, (գուցէ միայն Փռանայի գուրուս առնելով), միայն առեւտրական շահէն ծագած սեր մը կայ. օսմանեան կայսերութեան հետ ուրիշ կերպ է: Վերահասու սուլթանը մեր սրտին սիրած և ախորժած ինքնակալն է. որովհետեւ մեր ուղած սիրտը կը գտնեմք անոր վրայ: Արեւմտ անոր հետ ունեցած սերերնիս ամրացնեմք:

1 Հաղորդակցութեան հանգամանացը վրայօք Փռանաբը յատկապէս գուրուս առնելուն պատճառ այն կ'երեւի որ, ամերիկայից ինկիլիզէն անկախ տէրութիւն ըլլալ ուղեցին նե՛ Փռանաբները ինկիլիզէն գէտ ամերիկացոց օգնութիւն ընելով ամերիկացոց անկախութեանը մեծապէս ձեռննու եղան: Օրագիրը այս բացատրութիւն երախտագրութիւն մը ցուցած կ'ըլլայ Փռանաբներուն:

ԵՐՏԱՐԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

ԳԱՂԱԽԱ: Ղէնօվայի Կոստիւնի Դեպարտմէնտ. և Փարիզու նախօնաւ օրագիրները, երկուքն ալ Հոռմայէն եկած նամակէ ստրկած ըլլալով կը պատմեն որ Հոռմայու քահանայապետը Փարիզու արքեպիսկոպոսին իրաւունք տալով լիւնիվեր օրագրին խմբագիրներուն մէկ համառօտագիր նամակ (պրէսիլ) մը գրած ըլլայ սեպտ. 9ին: Բայց Հոռմայու օստիւլարի լրագիրը սեպտեմբեր 25 թուոյն մէջ կ'ըսէ, նոյն քաղաքին ճիշտապէս անուն պաշտօնական օրագրին խօսքը կրկնելով. « Իշխանութիւն առած եմք հրատարակելու թէ բոլորովին անհիմն է համառօտագիր անունով քահանայապետական թուղթ մը ներկայ (սեպտեմբեր) ամսոյ 9ին հրատարակուելը. որ լիւնիվերի քանի մը օրագիրներ երեւան հանեցին »:

— Ընկէ տէրութե գլխաւոր իշխանները տարին անգամ մը որոշեալ ժամանակ նոյն տէրութեան խորհրդարանին պաշտօնական գրութիւն մը խրկելու սովորութիւն ունին. բայց Փռանաբը հասարակապետութեան նախագահը Սեփազանցի մինչեւ հիմա օրէնսդրաց ժողովոյն ասանկ մէկ թուղթ մը խրկած չէ. և որովհետեւ սահմանադրական կանոններուն նայելով ասոր ալ պէտք էր որ ժողովքին անանկ թուղթ մը խրկէ. բայց ժառանգորդ որոշուած չըլլալուն համար տարւոյն սկիզբէն մինչեւ վերջը որ ատեն ուղէ նե՛ կրնայ խրկել: Եւ յիշեալ նախագահը մինչեւ հիմա Փռանայի ամեն կողմերը պտտուելու վրայ էր. և հիմա ալ ժողովքին չի հարցուցած Փռանայի ամեն կողմէն քաղաքապետները և կառավարութեան գլուխները Փարիզ բերել կուտայ: Այս բաներէն կը դուշակուի որ նախագահին մտածած և գրեւթ թուղթին մէջ յայտնուելու բանը երեւելի բան մը պիտի ըլլայ:

ԱՆԳԱԽԱ: Ինկիլիզէն և խիստ շատ ստակ գրուելու լուճայտիտիւններուն (սառաֆներուն) երեւելիներէն երկու հոգի յայտարարութիւն հանեցին որ ասկէց ետքը այս գիւնն այն գիւնն իրենց ձեռքը յանձնուած ստակին՝ տարին միայն հարիւրին երկուք չահ պիտի տան, և ով որ այսքան չահով չի հաճիր նե՛ պատրաստ են անոր յտակը ետ տալու:

— Վերիկէի մէջ, հարաւային աշխարհագրական լայնութեան մասին ծովէն հեռու մնացած տեղերը աշխարհագրաց անձանիթ էին, որովհետեւ եւրոպացիներէն մարդ չէր գացած այն կողմերը: Այս մօտերս իմացուեցաւ որ երկու երեք հոգի այն կողմերը պտտուեր են. և մէկ մեծ լիճ մըն ալ գտեր են: Այս լուրը մինչեւ ինկիլիզի կառավարութեան հասնելով կառավարութիւնը գլխաւոր քաղաքի ըստած գաւառին կառավարութեան պատուէր խրկեց որ այն կողմերը պտտուելու և աղէկ մը քննելու և ստուգելու համար երկու իմաստուն մարդ խրկուի. և ասոնք ալ արգէն ճամբայ ելած են:

— Դայիլ օրագիրը կը պատմէ թէ քանի մը հոգի Պ. Սօլէ Սոնդէֆիօրէ մեծահարուստ հրեային գացին աղաչելու, որ իրենց շինելու մէկ եկեղեցիին ծախքին անկողայ ալ մասնակից ըլլայ: Պ. Սոնդէֆիօրէ ըստ. գիտեք թէ ինչ կ'օժիւրէ եմ. եւ կ'ընցի շինելու մասնակից չեմ. կ'ընար ըլլալ, առէք

սա հինգ հարիւր կէս ոսկին . ինչի կ'ուզէք նէ խարճեցէք :

— Գիտնական և յարգի բժիշկներուն մէկը , Տօքթօր Գոմէտի Պէրան Սէլբոնեան , այս տարուան Սալթայի Ժողովին վրայ Սալթայէն իրեն իրկուած տեղեկութիւնը մեղի հաղորդեց . որ է այս :

1850 թուին յունիս 13 էն մինչեւ հոկտեմբեր 11 . Սալթա և Լոսօս կղզիները Ժողովական սաստիկութեան և մեղմանալուն աստիճանն է այս : Գոմէտի 13 էն մինչեւ յունիս 31 , 1058 հոգի բռնուած , և 532 հոգի մեռած : Օգոստոս 1 էն մինչեւ 13 , 1569 հոգի բռնուած , և 811 հոգի մեռած : Սեպտեմբեր 1 էն մինչեւ 30 , 491 հոգի բռնուած և 290 հոգի մեռած : Հոկտեմբեր 1 էն մինչեւ 8 , 16 հոգի բռնուած և 12 հոգի մեռած : Հոկտեմբեր 9 , 10 , և 11 , ոչ բռնուած կայ և ոչ անկէց առաջ բռնուողներէն մեռած :

Օրինակներէն և կնիկ մարդոցմէն և տղոցմէն մեռնողներուն համարներն է 227 . և ծովային զօրքէն մեռնողները 170 հոգի : Ինչ ամէնը , յունիս 13 էն մինչեւ հոկտեմբեր 8 , 3044 հոգի բռնուեր են և 2142 հոգի մեռեր են : Այս մեռնողներուն շատը կղզիին ցած տեղերը բնակողներն են . ուր տեղ օգը աւելի տաք և խոնաւ կ'ըլլայ . և շատն ալ աղքատ մարդիկ են որ կերակուրի ընտրութիւն չեն ընէր . Սալթայի աղքատ մարդիկը որ շատ ալ են , իրենց գլխաւոր կերակուր կ'ընեն ձուկինքի մը ծանրացածը , որ թուլութիւն բերելով փոր հարուածիւն կը պատճառէ . և այս ալ Ժողովին նախագահութեան մին է :

Վերջապէս տեղեկութիւններուն մէջ գիտեալ արժանի բան մըն ալ այս է որ , յունիս 13 էն մինչեւ յունիս 31 , որ կ'ընէ 40 օր , 1068 հոգի բռնուեր են . և 532 հոգի մեռեր են . օր աւելոր վրայ բաժնետոյ կը գտնուէր 22 հոգիէն քիչ պակաս բռնուած . և գրեթէ 13 հոգի մեռած : Օգոստոս ամիսն 31 օրուանը մէջ 1569 հոգի բռնուած և 811 հոգի մեռած . որ կ'ընէ օրը գրեթէ 50 հոգի բռնուած և 28 հոգի չափ մեռած : Օգոստոսի բռնուողները յունիսի և յունիսի բռնուողներուն կրկնապատիկէն աւելի կը գտնուէր . այս ինքն 44 ըլլալուն տեղը 50 : Սեպտեմբերն ալ կրկնապատիկէն աւելի են . բայց 26 ին տեղը 27 . որ համեմատութեամբ պիտի ըլլար 29 1/2 : Օգոստոսի բռնուողներուն շատ ըլլալուն պատճառ օգոստոս տարուածիւնն է . մեռնողներուն համեմատութեամբ քիչ ըլլալուն պատճառ լոկ բարոյական կը կարծեմք վախին քիչնալը , որովհետեւ ներկայ վնասուն պատճառած վախը , մանաւանդ վնասը քիչ մը երկար քէնէն կը պահի : Ինչպէս պիտի ըլլայ կամ սկսեր է ըսելով երաժժայնը մարդը կը սասաւնեցնէ . բռնուողը հարկաւ պիտի մեռնիմ կարծելով կը վհատի . և այս վհատութիւնը որ թուլութիւն ըսել է , Ժողովին աւելի ուժ և խոտով կուտայ : Երբեք կը տեսնուի որ բռնուողներէն մէկ քանին կ'աղաւթին . 100 էն 5 հոգի ալ ըլլայ աղաւթողը նէ՛ ամէն բռնուող չի մեռնիր երբեք ըսելով վստահութիւնը կ'ըլլայ . ասով քանի մը հոգի աւելի աղաւթող ըլլայ նէ՛ նոյն համեմատութեամբ վստահութիւնն ալ կ'աճի . և հիւանդութեան վերջին օրերը բռնուողները գրեթէ ամէնն ալ կ'աղաւթին : Այս հիւանդութեան ուժը իր սաստիկութիւնը կորսնցնողներուն բնական մասնաւոր պատճառներ կան ալ նէ՛ բարոյական պատճառն ալ , որ է վախը կիրքին եղբայր կամ պակտել , մեծ ազդեցութիւն կ'ընէ : Երբ Ժողովին գէթ զօրաւոր դեղերուն մէկն ալ հիւանդին քովը նոյն հիւանդութեան բռնուող և ազատողներուն պատմութիւնը ընել կ'ըլլայ . որով սիրտ կ'առնեն , վախերնին կը քիչնայ :

— Իսն գործ չի կրցող գտնող մարդոց ապրելու համար Դիւրիթեռա յատուկ տեղեր շինուած կան : Բայց ասանկ մարդիկ չեն հաճիր իրենց բոլոր կեանքը անանկ տեղերը անցնել . կ'ուզեն որ բան գտնեն բանելու , և իրենց ուղածին պէս ազատօրէն ապրին : Երբ պատճառն ալ հասկնողեցաւ որ հատարակայ տեղերը շատ աղէկ չեն նայվիր եղեր . ուստի իրենք ալ հոն երթալ չեն ուզեր . պարսպ դանուած ատենին մանր մուկերուն ցանքներ կ'ընեն որ կառավարութիւնը զերեւի բանալը զնէ . ըսել է որ բանտերուն անտեսութիւն մէկալ անգործ մարդոց համար շինուած տեղերուն անտեսութեան աղէկ է եղեր . անոր համար յանցաւորը ժամանակ մը բանալը կենալու պարտաւոր լինի յանցանքներն ալ պակաս չեն ըլլար : Կառավարութիւնը ասոր տեղեկանալով , թէ յանցանքը քիչցնելու և թէ բանտերուն յատկացած աղքատ

անոցներուն անտեսութեանը և ներքին կարգերուն վրայօք՝ նոր կանոններ դնելու կը խորհի :

ԳԵՐՄԱՆԻԱ : Հաստի կայսրընտիր իշխանը իր հրամանին չի հնազանդող հպատակները վէնքի ուժով հնազանդութեան տակ խօթել միտքը դնելով անուանի Պ . Ռօշլիտէն շահով փոխ ստակ ուղեց . այն ալ հաճեցաւ տալու . և մէլենին դրու ուղեւ պայմաններուն վրայ խօսք կ'ըլլայ : Գերմանական դաշնակցութեան Պաշտօնքօն դռմարուած համադրային ժողովքէն ալ օգնութիւն ուղեց . ժողովքը ասոր վրայ երկար խորհելէն ետքը Պալլիերայի կառավարութիւնը հրաւիրեց որ կայսրընտիրն օգնելու համար Հաստի երկիրը զօրք խօթէ : Իրուսիայի թագաւորը և կառավարութիւնը Պաշտօնքօնի կառավարութեան ժողովքը Գերմանական դաշնակցութեան համադրային ժողովք չի ձանձնար . ուստի բնապէս այն ժողովքին ըրած կարգադրութեանը ի գործ դրուելուն գէթ պիտի կենայ : Ասորի կառավարութիւնը ժողովքին անօրէնութիւնը առաջ քաշեցնելու պաշտպան պիտի ըլլայ . և երբ որ Պալլիերայի զօրքը Հաստի երկիրը մտնելուն Իրուսիան դէմ դնէնէ՛ Ասորիան Պալլիերային և Հաստի կայսրընտիր իշխանին ուժ պիտի տայ : Երբ ասանկ ըլլալը յայտնի բաներ են . և կենդանադէտները կը գուշակեն որ՝ Իրուսիայի և Ասորիայի տեղութեանց մէջ , որ երբ աղէկ ատենէն ի վեր իրարու ծուռ աչքով կ'ընային և վէճերնին տակաւին լըմնալու կարգը մտած չէ , Հաստի բանը մեծ պատերազմ մը բացուելու առիթ մը պիտի ըլլայ :

— Սարսնիայի Սէրանէ քաղաքը սեպտեմբեր 27 ին մէկ աղմուկ մը ելաւ . որուն պատճառն է այս : Գերմանական ժողովքը մէկը գողութիւն մը ըրեր է . և երբ որ յանցանքը ստուգուեր է նէ՛ վարժապետը այն տղայն ծեծով պատժեր է : Տղան իր կանը տուն կ'երթայ . կը հիւանդանայ . և քանի մը օրէն կը մեռնի : Տղան մեռելին վրայ բժշկաւ և անդամաղնական քննութիւններ ըլլալով կը հասկնորի որ տղան ներսէն կենաց հարկաւոր դործարաններուն վրայ հիւանդութիւն մը ունի եղեր . անկէց է մեռեր . վարժապետէն ծեծ ուտելը մահուանը պատճառ չէ եղեր : Բայց ուսմի կը առանկ խօսքեր չի հասկընար . անոնց տրամաբանութիւն կերպեր է այս . ծեծ կերպ , անկէց ետք մեռաւ . ուրեմն ծեծ կերպ անոր համար մեռաւ : Խռովութիւն հանելով իրենց օգուտ մը յուսացողները այս ծուռ դատմանը ուժ տալով շատ բազմութիւն կը ժողովին . վարժապետին վրայ կը յարձակին և կը ծեծեն . կերպեր որ սպասելու ալ միտք չունէին որ ծեծին վրայ ինքնիրեն հիւանդանայ և մեռնի . այլ այն տեղը ծեծով պիտի մեռցնէին : Հանդարտամիտ քաղաքացիներ եկան . այս մարդը տանիք բանալը դնել տանք որ կառավարութիւնը ըստ կանոնի պատժէ ըսելով խեղճ հաղիւ կարող եղան այն բարկացեալ բազմութեան ձեռքէն ազատելու :

ԱՆՍՏՐԻԱ : Կայսերական կառավարութեան նախարարայ խորհրդարանին խնդրով կայսրը հրեայներուն շնորհեց այն տուգանքը չոր իբրեւ պատեւարովի ծախք կը պահանջէր Սաճառիստանի և Սլոնի վոյվոդայութեան և Գալիցիայի նահանգին մէջ բնակող հրեայ գերդաստաններէն : Բայց Խորհրդայ բոլորովին ձրի շնորհ մը չէ . անանկ պայմանի մը կ'ապրած է որ կայսեր կառավարութեան ալ պարծանք է , հրեայներուն ալ մեծ օգուտ է : Պայմանը այն է որ՝ հրեայ ազգէն որ յիշեալ երկիրներուն մէջ կը բնակին , մինչեւ չորս տարի վեց ա միւսէ վեց ամիս հաւասար բաժնետոյ 1 միլիոն ֆլորին պիտի վճարեն . այսինքն՝ ամէն մէկ անգամին 125,000 ֆլորին , որով հրեայներուն համար նոր դպրատուններ պիտի բացուին , և ուսմանը պիտի հրեայ իրենց կարողութեանը համեմատ այս տուգանքէն իրենց ինկած բաժնի պիտի վճարեն . և կառավարութիւնը յատկապէս ասոր համար մէկ յանձնարարական ժողովք մը դրաւ Սաճառիստանի Իշխմ քաղաքը , որ ամէն մէկ թաղերու վրայ բաժնէ այս տուգանք , իւրաքանչիւրի բնակչաց կարողութեանը տեղեկանալով , և առաջին բաժնիը այս տարի դեկտեմբերի վերջը պիտի վճարուի :

— Ասորիայի տեղութեան երկիրները գրեթէ վաճ հեռագրութեան գործիքը մինչեւ հիմա միայն կառավարութեան գործերուն համար կը բաշէր . կայսրը հրաման ըրաւ որ ասկէց ետքը մաս

նաւորաց համար ալ բաշի :

— Կառավարութիւնը իրեն ազգին և հպատակաց նաւերուն տուրքի կողմանէ ինչ արտօնութիւն տուած է նէ՛ մեծազօր տեղութեան թէ՛ ձերմակ ծովի և թէ՛ սեւ ծովի և Գոմէտի ձամբով Ասորիայի նաւամատոյց տեղերը մօտեցողներուն ալ նոյն արտօնութիւնը տուած էր օգոստոսի 2 ին հրատարակած վճարով : Երբ նաւոր Ասորիայի ընդհանուր հիւստատոյց սեպտեմբերի 27 ին մէկ յաւտուկ ծանուցական գիր մը հանեց , որով կը ծանուցանէ որ , Կառավարութեան կառավարութեան յատուկ դրօշակը քաղաք նաւերուն ալ կը արուի . ըստ որում ասանք ալ օսմանեան տեղութեան հպատակ են :

ՌՈՒՍՆԱՍՏԱՆ : Ռուսաց կայսրը սեպտեմբերի 26 ին (14 ին) Վարշա քաղաքը եկաւ . և կ'ընեն որ երկար ատեն հոն պիտի նստի : Ասորիայի կայսեր և Իրուսիայի թագաւորին համար ալ խօսք կայ որ երկուքն ալ Վարշա պիտի երթան ուսաց կայսեր հետ տեսնուելու : Գուցէ ասիկայ առիթ մը ըլլայ Գերմանական դաշնակցութեան վերայօք եղած վէճը լըմնալու :

— Հրեայներէն զինուորական ծառայութեան անուան մարդիկ որ Ռուսաստանի միջին երկիրները կը տարուին , հազիւ մինչեւ 21 տարուան ըլլան նէ՛ այն տեղի օգոստի և ընդհանրապէս ազատ կը մնան . ասոր համար կայսերական հրամանաւ նոր կարգադրութիւն եղաւ որ՝ Ռուսաստանի հրեայներուն տղայքը 13 տարուան եղածնուն պէս զինուոր գրուին . 18 տարեկան մինչեւ ըլլան նէ՛ զինուորական դպրատուններուն մէջ դաս տրուած գիտութիւնները սորվին . և 18 էն մինչեւ 25 տարուան հասնին նէ՛ տեղութեան պատերազմական նաւերուն մէջ ծառայութիւն ընեն . և 25 էն մինչեւ 36 տարուան ըլլան նէ՛ յամալային զինուորութեան ծառայեն : Ուրիշ կայսերական հրաման մը հրեայներուն կը պատուիրէ որ ուրիշ ազգերէն տարբեր իրենց ազգին յատուկ հաշուստով փորձները չի պարտին , ասանկ հաշուստով դուրսերը երեւելու միայն 60 տարին անցնող ծերերուն թիւը տուութիւն կ'ընէ . այն ալ որոշեալ տուրք մը առնելով :

ՀՈՒՄ : Հռոմիոյ կառավարութեան խորհրդական ատենը վեց հոգիի համար վճիռ տուեր էր որ սպաննուին . և այս վճիռը հոկտեմբեր 9 ին (սեպտեմբեր 27) կատարեցաւ Հռոմիոյ մէջ . վեցն ալ հրացանով սպաննուեցան :

Պ . Ռօստի կոմսը մեղքեցողը ով ըլլալը էփաղէկ ժամանակէն ի վեր կը միտաւորէր . վերջապէս դատն և վերջուցին , դատաստանը կ'ըլլայ , բայց դադարի եղանակաւ . մինչեւ բռնուած մարդուն անունը անգամ տակաւին օրագրաց մէջ դրուած չէ :

Վերջիշեալ վեց հոգիին յանցանքը այն էր որ անմեղ մարդիկ մեղացեցան էին Հռոմիոյ խուլ վրէժանց ժամանակը :

ԹՕՍԻՐԱՆԱ : Սեպտեմբերի 21 ին հանած մէկ հրամանագրով պատգամաւորաց ժողովքը քաղեց . և սահմանադրական կառավարութիւնը դադարեցուց , ամէն իշխանութիւն և անոնց գործադրութիւնը իրեն սեպտականալով : Սեպտեմբեր օր ետքն ալ տարագրութեան և յատկապէս օրագրոյ վրայ խիստ օրէնքներ դրաւ :

ՀՈՒՄ : Սալթոյ քաղաքը որ Հուլիոս Սքաւիա գաւառին մայրաքաղաքն է . յանկարծ Ժողովական հիւանդութիւնը երեւան ելաւ . և քիչ օրուան մէջ սաստիկանալով մեծ ջարդ ըրաւ : Այս քաղաքը Տանիմաքայի Բօլեհհակ քաղաքին դիմացը խնաւով , և անկէց միայն երեք փարսախ հեռու ըլլալով քօլեհհակուց արտին մէջ շատ վախ ձգեց : Կառավարութիւնը կարգադրեց որ Սալթոյէն և անոր շրջակայ տեղերէն եկած թէ՛ մարդոց և թէ՛ ընչից տասն օր խառնիք ըլլայ : Ասիկայ առաջին անգամն է որ Հուլիոսի մէջ Ժողովական հիւանդութիւնը կը պատահի . Տանիմաքայի մինչեւ հիմա պատահած չէ . աւելի հարաւային տաք երկիրները կ'ըլլայ . տանիմաքայի Հուլիոսի մէջ պատահած Ժողովական վախճալը իրաւունք ունին . որովհետեւ Հուլիոս Տանիմաքայի հիւսիսային կողմն է :

ՏԱՆԻՄԱՐԱ : Այս տեղութեան արքայա

նիստ Բօքէնհայն մայրաքաղաքի դատարանը մէկ մահուան դատաւարան մը կայ . որ օգոստոս 18 (6) օրը սկսեալ էր , և քանի մը օր քննութիւն ըլլալով մարդասպան կարծուած մարդուն վրայ յանցանքը չէր ստուգուած , և վկայներուն տուած վկայութիւններուն ճշմարտութիւնը կասկածելի էր . ուստի դատողական ասեման ալ այն մարդը պատժելու վճիռ մը չէր կրնար կոր տալ : Բայց այն ատենին նախագահը Պ . Սօլօֆ , վկայներուն վկայութիւնը ստուգելու քննութիւնը պաշտօնակիցներէ համադրելու կ'աշխատէր թէ այն մարդը պէտք է մեղացնէ : Այն միջոցին սաստիկ հով մը ելաւ , աւտոր նստած տեղին լուսամուտին փեղկը (բէնչիլէ . ին խանապը) սաստիկ մը զարկաւ : Նախագահը ինքն ելաւ լուսամուտը գտելու : Սենեակին յաւաստի յղկած մարմարին (ճիւղը մէրմէն) էր . ուրուն վրայ դրուած թեմա մը չի քայլէ նէ մարդ . ուրքը դիւրաւ կը սահէ : Գոտուորը արտործք մը ելած ատենը չի կրցաւ ինք վիթր բռնել . լուսամուտէն վար ինկաւ . հոն ալ գետնի մարմարին էր և տեղն ալ էփ աղէկ բարձրէկ . ինկնալուն պէս գլուխը քարին եկաւ պատուեցաւ . և քանի մը ժաւէն ետքը մեռաւ : Այս պատմութիւնս կ'ընէ տեղւոյս տաճկական ճիւղի հայախ լրտօրը :

ՍԱՌՏԵՆԻԱ : Սառտենիա կղզւոյն Քալեարի մայրաքաղաքը կառավարութեան կողմէն գործաւ կալ խրկուեցաւ եկեղեցւոյ և արքեպիսկոպոսարանին եկամուտը հասկնալու և ցուցակ մը շինելու համար : Երանի գործակալ մը խրկելու խօսք սնեցած տարուէն ետք ըլլալով Տ . Սառտենի լուսաւ արքեպիսկոպոսարան արեւոյ յայտարարութիւն մը հանել էր որ ասանկ բաներուն աշխարհական իշխանութեան կողմէն ձեռք դարձուիլ եկեղեցական կանոնաց պէտք է . և իւր վիճակին աւելն տեղերը խրկել էր : Կառավարութիւնը ասիկայ մօտիկ չընելով մարդ խրկեց նէ՝ նոյն արքեպիսկոպոսարանի բանագրանքի թուղթ մը հանեց և եկեղեցւոյ գանձատանը (քօնգատօրիային) դուռը փակցուց . որուն մէջ կ'ըսէր թէ , այս բանին հեղինակները . գործակիցները , հաճութիւն տուողները , գրգռողները , որ ինչքերը դատեցին և կը պահեն տակ աւելն և կ'ըսեցին , և գործադիրները , նոյն իսկ գործով բանագրանքի տակ ինկած են . և մենք քահանայից մը պատուիրեմք որ , թէ որ աւանկներուն վրայ մեռնելու վտանգ չի տեսնեն նէ , մեղին հրաման չառած արձակուած չի տան : Կառավարութեան կողմէն այս գործոյս յատկացեալ դաւաճուորը թուղթը վրցուց տեղւոյն կառավարութեանը խրկեց . և իրեն ապրտարած գործը կատարել սկսաւ . բայց կալէր Բէքօք ըստած օրագիրը կը պատմէ որ էփ աղէկ աղմուկ ելաւ . և թէ որ գումարտակ մը զօրք Ղէնօվայէն չի հասնէր նէ՝ արիւնհեղութիւն ալ կ'ըլար :

Կատաստանական վճռով Կառմիտու արքեպիսկոպոսարանը դատարարութեանը որ մշտնջենաւոր արքայի երթոյ Սառտենիայի տեղութեան երկրէն դուրս : Երբ որ իրեն իմացուցին և հարցուցին թէ որ կողմը երթալ կ'ուզէ , պատասխան տուաւ . ես Իրեմիանէն դուրս ելել չեմ ուզեր . հոգեւոր պարտականութիւնս ալ ժողովուրդէս չի զատուիրէ . բայց տեղութիւնը զիս կ'աքորէ . ուր խրկէն նէ կրնայ խրկել : Հետո մարդ գրին և Սառտենիայի սահմանէն Կառմիտու կողմն անցուցին :

Քալեարի արքեպիսկոպոսին ալ ուղեցին որ մինչեւ 24 ժամ՝ բանագրանքը ետ կանգնուի միջոց ունի . չէ նէ պիտի արքորուի : Բանագրանքի տակ ինկնալուն պատճառ տուող գործոյն հաստուցում մը չեղած բանագրանքը քակելու յանձնառու չըլլալուն համար առաջ աւելի հեռու տեղ մը , Վիլիկի արեւմտեան հիւսիսային ծովեզերքը խրկելու խօսք կար . ետքը Չիլիթա Վէքիա խրկուեցաւ , որ Հոռմուց մօտ և նոյն իշխանութեան տակը ծովեզերքէ քաղաք մըն է :

Երկուքն ալ արքեպիսկոպոսարանին եկամուտը տեղութեան գանձուն գրաւեցին :

Հակալութիւն մտտուցանելու համար առաջ մեծագոր տեղութեան արտաքին գործոց տեսուչ բարձրագատիւ Վիլի փաշային , և ետքը բարձրագատիւ փոխարքայ Նշիտ փաշային բնակարանները գնաց . և երկուքէն ալ մեծ յարգանք և ընդունելութիւն տեսաւ :

Յաջորդ շաբաթ օրը , հոկտեմբեր 21 . Վատրիայի Երեմիան ընկերութեան շողեւաններուն մէկում մայրաքաղաքէս մեկնեցաւ Պերութ երթալու . և անկէջ իւր սուրբ աթոռը հասնելու , մայրաքաղաքիս բոլոր ժողովուրդը՝ իր յաջող և անվտանգ ճանապարհորդութեանը և իւր սուրբ գահը հասնելուն համար աղօթող ձգելով : Յիշեալ Սրբազան Պատրիարքին սուրբ աթոռէն հրաւիրակ եկող վարդապետներէն մէկը , Տ . Սատթէս շնորհաւոր ծայրագոյն վարդապետ , սուրբ աթոռոյն փոխանորդութեան պաշտօնին մայրաքաղաքս մնաց տեղադրահ :

Վայսերիի հայոց և յունաց մէջ հին գերեզմանատան մը եղած վէճը լրագրոյս 33 թուոյն մէջ պատմեցինք : Այս վէճը աղէկ մը քննելու համար թէ հայոց և թէ յունաց խնդրելով բարձրագոյն դռնէն Վայսերիի քաղաքական կառավարութեան ժողովին հրամանագիր ըլլալով բանը հոն քննուեցաւ . և գերեզմանատունը հայոց ըլլալուն այս ապացոյցները գտնուեցաւ :

Ա . Քաղաքին բնակչացը և յունաց անգամ ընդհանուր վկայութիւնը : Յայնք այս վէճը և ինքնէն առաջ հայերուն երեւելիներուն կ'ըրթան , այն գերեզմանին քարերէն իրենց եկեղեցւոյն շինութեանը համար քար վերցունելու հրաման կ'ուզէին , որով խոտտովանած կ'ըլլան որ տեղն ալ քարերն ալ հայերուն են . և անոնց հրամանը չեղած այն տեղին և քարերուն դաշիւը իրաւանց և արդարութեան պէտք է :

Բ . Քաղաքին տաճիկները առ հասարակ կը վկայեն թէ մինչեւ տաճիկաց 1899 թիւը (փրկին 1811=1812 թուականը) հայերը հոն մեռել կը թաղէին . և կրօնական արարողութիւնները կը կատարէին . և մի կը չէր գիտեր թէ յունաց գերեզման է , ամէնքն ալ հայերուն գիտէին . ինչպէս որ կը տեսնէին :

Գ . Գերեզմանին բոլորը յունաց բնակութիւն չըլլալը , որ միայն հայոց և տաճիկաց տուներ կը գտնուէին . և տաճիկաց տուններն ալ հայերէն աւանդ անցած ըլլալը թէ վախճի արձանագրութիւններէն և թէ ամէն մէկին ձեռքը գտնուած ստացման թուղթերէն (Ֆէրաղ սէնէտիէն յայտնի է) :

Դ . Որքան որ յոյնաց տեղւոյն հայոց գերեզմանատունը ըլլալուն յիշատակը անցաւ ընկ ուղեղով քարերուն վրայ տապանագիրները աւերել են , երեք քար , վրանին գրերը ամբողջ վերցուած են . երկուքը մօտ օրերս , և մէկն ալ ասիկէջ ութը աւախ մը չափ առաջ քանի մը տաճիկներ վերցուցել են : Յունաց գրով քար այն կողմը բնաւ երբէք գտնուած և տեսնուած չէ :

Ե . Տաճիկաց 100 թուին (փրկին 1596=1597 թուին) գրուած տաճիկերէն դատաստանական գրութիւն մը ելաւ . որուն միտքն է այս : Այն տեսնել այս գերեզմանատան մօտ կաճը Հասան վախճի ըստած կալուածքին ինքնակալը (միւթեվէլին) հայերուն հետ մէկ դատ թէ բաներ է . որովհետեւ այն տաճիկները որպէս թէ այն վախճի մեղսակցան մէկ արտէն կտոր մը տեղ գողցել իրենց գերեզմանատանը խառնել են , և այս բանս հաստատուելու կարող ըլլալով այն տեղը հայերուն ձեռքէն ետ առել է : Այս դատաստանական գրութիւնը յունաց այն խօսքը սուտ կը հանէ , որ կրնան եղեր թէ հայերը Վայսերի բնակութիւն հաստատուելուն 150 տարի հազիւ կայ : Այս գրութեանը կը ցուցունէ որ հայերը ասիկէջ 253 (կամ ըստ տաճիկաց թուին , 271) տարի առաջ հոն գերեզմանատուն ունին եղեր . և այն ալ շատանցունէ պիտի եղած ըլլայ որ տեղը նեղ գալով ըսկէն տեղ խառնելու ստիպուել են :

Յայնքը այս ապացոյցներուն դէմ բան մը չ'աւելի չունին . միայն չորրորդ ապացոյցին վրայ մէկ զարմանալի հակառակութիւն մը հանել են : Հայաւրախ լրագրոյս 35 թուոյն մէջ յունաց իրենց աղգին հին պատմութեանը տեղեակ չըլլալին իմացուցուցինք . ետքէն իմացանք որ իրենց գրիւնն ալ չեն ճանչնար եղեր . կամ չի ճանչնալ կը կեղծեն եղեր , որ այս ամօթալի տգիտութեան իրենց շահ մը գտնեն : Քարերուն մէկուն վրայի գրոյն համար վէճ են հանել յունաց գիր է ըսելով : Քաղաքին դատարարը քարին գիրը անձամբ տեսնել կ'ուզէ . կը տեսնէ . և օրինակը կ'առնէ չորս հատ . մէկը յունաց և մէկը հայերուն կուտայ քաղաքական կառավարութեան ժողովը , և կը խոտտանայ

մէկը Կոստանդնուպոլիս տեղութեան բարձրագոյն դուռը խրկելու , և մէկն ալ Լօղլագու բարձրագոյն փաշային խրկելու , որ ամէն մէկը քննել տան . հասկնան թէ գիրը որի է . և յոյները որքան իրաւունք ունեցած կ'ըլլան , երբ իրենց դատը պաշտպանելու համար այսպէս ամօթալի միջոցն մը ձեռք կը դարձնեն :

Ինքիւրու յունարէն աճալիք լրագիրը ուրիշ ճամբայ մը բռնել է յունաց հասկըցներու որ օրինաւոր ճամբաներու մնայ նէ՝ յոյները դատենին կոր սընցուցած են . բայց ասոր ցուցուցած ճամբան ալ յաջողակ ճամբայ մը չէ . որովհետեւ զրպարտութիւն ընելով դատը ստանալու աշխատիլ սուր վեցընելու պէտք է : Այս պատմածը գնեմք :

Սեպտեմբերի 18ին գիշեր ժամանակ ութ տունի չափ հայք , ինչպէ՞ կը լինէ , նորէն յունաց թաղը յարձակեցան և սուտ մը կոխեցին , որ գերեզմանատունէն հանուած և հոն տարուած քար մը բռնի անկէջ հանեն : Այս (յունաց) քահանայներուն մէկը դժբաղդաբար անկէջ կ'անցնէր . բանը տեսնելով ասոր յանգիմանելու համարձակեցաւ . ասոր ալ քահանայն աղէկ մը ձեռնեցին : Ինկիլիզի հիւսպատոսին բնակարանը հոն մօտ ըլլալով հիւսպատոսարանի պահապան զինուորները (եասախճիները) քահանայն հայերուն ձեռքէն ազատեցին . հայերը՝ վաղ գիշեր նորէն գալ սպառնալով անկէջ ցրուեցան : Բայց Վայսերիի կառավարութեան տեղակալը (քայմաբասի) այս բաները իմանալով , բոլոր այն գիշերը ձիաւոր զօրքով յունաց թաղին չորս կողմը պարտեցաւ . և հայերը իրենց խոտմունքը չի կրցան կատարել :

Այս պատմութեանս մէջ դիտելու արժանի մէկ քննի բան կայ : 1 . Վախճի նախընթաց թիւերուն մէկուն մէջ կ'ըսէր որ հայերը գերեզմանատունին քարերը աւերողները այն գործէն խափանելու համար հինգ հարիւր հոգի չափ զենքով գացին : Հիւսպատոսին խօսք չի կայ . և մարդոց համարանքն ալ չափ պակսեր ութսունի ինչքեր է : 2 . Քաղաքին կառավարութիւնը հայերուն կուտակուած թիւն կ'ընէ կրքեր . սակայն հայերը այսպիսի կուտակից գրուներէն ետքը հարկ չէր ըլլար իրենց որ ինքնին յունաց թաղը կոխեն . գիւրութեամբ կրնային կառավարութեան և դատարարին կողմէն քանի մը մարդ առնել և անոնց հետ երթալ յոյներուն տունէն քարերը հանել : 3 . Հայերուն ասանկ բռնի և անկանոն յարձակումները կը լսէ կառավարութեան տեղակալը . սակայն ամենեւին հոգ չընէր այս յարձակումը ընդունելու գիւտաւորներէն գտնէ մէկ երկուքը բռնել բանտը դնել , կամ կապել և Լօղլագու բարձրագոյն փաշային կուտակուած թիւնը նոր անկարգ գութիւն մը ելլելուն առաջը առնելու կ'աշխատէ : Թէ որ ասիկայ իրաւ ըլլայ նէ՝ ըսել կ'ըլլայ որ յիշեալ տեղակալը կառավարութեան և քաղաքին խաղաղութիւնը պահպանելու կերպին բնաւ տեղեկութիւն չունի եղեր : Այնք ստույգութիւնը աճալիքն ալ կամացուցի մը կը խոտտովանի կը լինէ բաւուով . բայց ասով չաղաւոր , վրան մէկ պարտաւերի գիւրահաւանութիւն մը և դատման պակասութեան մը կը ցուցունէ . ըստանք իր ինքնուրիշ կրքերու և դատելու ինչպէս կը լսէ նէ անանկ գնէր , մանաւանդ ասոր պէտք վէճի տակ եղած բաներու վրայ , ինչպիսի լրագրի մը գործ չէ : Վախճի ինչպիսի խմբագրիչը այս բանն իրեն պատմողին կրնար հարցնել թէ քարերը որ այն յոյնն տունը կը կենային և հայերը բռնի առնելու եկան նէ ինչ քարեր էին : Թէ որ վրանին գիր կար նէ ինչու համար քաղաքական կառավարութեան ժողովին չի տարին որ գերեզմանատունը իրենցը ըլլալը այս քաղաքի ասպնցուցանէին : Թէ որ գիր չի կար նէ՝ ըսել է որ պարզապէս շինուածքի քարեր էին , և ասանկ քար մը , որ չէնքին տեղը պիտի ըլլայ , այն մասնաւոր տունը ինչ բան ունի : Ինկեղեցիներն ունի համար այնքան վէճով եկած քարէն այն մարդը իր մասնաւոր պիտոյիցը համար քար գողցած չըլլար մի : Եւ ասիկէջ աճալիքն սա երկու բանին մէկը հետեցնելու էր : Այն տանը տեղը՝ որն որ հայերը կոխեցին և քարերը հանեցին կամ հանելու ընդդէմ , կամ խորագալի է . դատաստանական ապացոյց ըլլալու և դատը իրենց կողմը շահելու օգտակար քարը դատաստանին առաջ տանելու տեղը իր տունը պահէր է որ յունաց ապացոյցներուն մէկը և ամենէն զօրաւոր պակաս ըլլայ . տկարանան , և դատը կորսնցունեն : Կամ գող է . որ եկեղեցւոյ համար եկած քարը իր տունը կը տանի կը պահէ , և ասոնց որն որ ըլլար նէ՝ աճալիքն այն տունը կոխող հայերէն շնորհակալ ըլլալու էր . որ խարդախ մարդուն պահած ապացոյցը երեւան հանէ :

ԱՅՊԵՅԻՆ

Սրբայ Երուսաղէմի Վանատուրի Պատրիարք Տ . Յովնանէս սրբազան Արքեպիսկոպոսը հոկտ . 19 ինչհինգշաբթի օրը՝ մեծագոր տեղութեան բարձրագոյն դռնէն խրկուած պատուոյ նշանին շնոր .

յին . կամ յունաց գողը յայտնեցին : Այս խորհրդով
դաժնութիւններս անանկ գիւրիս բաներ են որ . ա.
մալիկային չեմք կրնար ձգել անոնք միտք չի բերելը .
ուստի կ'ընենք . այն լրագրողը իր կարգադրութեան
ստորագրութեանը և դատարան չունենալուն վրայ շատ
վատահայաց է որ ասանկ անկողնու և խեղճի գէտ
առ տակը մը պատմելով չէ թէ մեր ազգը , այլ
նայն իսկ յայտնելը կը պահարկէ : Այս ասկէ կը
հասկըցուի որ յայնք իրենց գաղտը շահեւէն յաւան
հատած են . որ ասանկ միջոցներով ձեռք դարձնել
սկըսեր են :

Արեւայ ամալիկային ըստը ճշմարիտ ըլլալ , բայց
քանի մը բառ է վերցնելով և քանի մը բառ պակս
նկերակալ : Այստեղ արեւայ իր անունը վերցնելով
և դատարանին մարդ առնելով կրնան յունաց անուն
կրնան ըլլալ , որպէս զի գաղտնի բաներով գիրքերը
աւելնելու համար հոն տարուած գերեզմանի քորը
տարուեն : Քաշանայն տունը կոխողները յանգիմա
ներով կառավարութեան և դատարանին կողմէն
իրեւան պաշտօնի մարդիկը յանգիմանով կ'ըլլայ . ո.
րով ծեծի ալ արժանի եղած կը սեպուի նայն պաշ
տօնաւորաց առաջը . և ծեծողը հայերը չեն ըլլար ,
(թէ որ ծեծ կայ նէ) , այլ յիշեալ պաշտօնաւոր
ները : Այստեղ արեւայ իր անունը վերցնելով ալ այն թաւ
զէրը կը պաշտի . չէ թէ հայերուն նորէն հոն կո
խելը արդեւ իրաւ համար , այլ յունաց մէջ խլրտ
մունք մը և արմաւի մը ելելէն կանխած ընելու
համար : Այսինքն ամալիկային պատմութիւն պարագայ
ներէն քաղելով դուշուրութիւն մըն է որ մենք կ'ը
նենք . ասանկ բանի մը վրայը մասնաւոր տեղե
կութիւն տուած չեմք : Այս բանն ասանկ եղած ըլ
լայ նէ՝ հայերը ամբաստանուելու արժանի յան
ցանք մը չեն ունենար : Աստի համարձակ կ'ը
սեմք , վերջապէս իրենց դաժնութիւններուն վրայ
հիմնելով , թէ կամ ամալիկային ըստը բողոքովն
տուտ է , և առաւելու իրաւ մըն է առ յոյս , որ
թէ որ դատը վատարկիլ կ'ուզեն նէ հայերուն վրայ
զրպարտութիւն ընել սկըսին , կամ մեր պատմութիւն
պէս բան մը եղած է , և ամալիկային հայերը յանցա
ւոր ձգելու համար այն պատմութիւնը կ'ըստար
է : Բայց թող գիտնայ այն բանը որ բոլոր աշխարհք
գիտէ . ստեղծութիւնը կող է . ինքը զինք կը մատնէ .
և փոստաբան մը անցողութիւն ընողը ճշմարտ
ութիւնն է : Օրին ինչոք օձի կը սլըլուի . գաղտ
վատարկելէն յետոյ կործակ ալ սուտի կ'արարի :

— Հայաստան լրագրող 12 թուոյն մէջ մէկ հրէ
այի տղան մը համար պատմել է ինք որ տաք հացի
վրայ ջուր խմելով իսկոյն մեռաւ . և մերազգի բը
ժիշկներէն ասոր վրայօք բացատրութիւն ուզելը
էինք խոստանալով բացատրութիւնը գրողին անու
ամբը հրատարակելու :

Փարիզ քաղաքը բժշկութեան ուսման հետեւող
հանձարեղ պատանի մը , Պ . Գրիգոր Մոզեսն , որ
Խոսա Դիւզի Երեւանի գաղտնի աշակերտներէն
է , ասոր բացատրութիւն մը հոկտեմբեր 9ին
(սեպտեմբեր 27) գրած և իր բարեկամին մէկուն
իրեւան էր : Օրագրոյն մէջ գրուելով կամ չի գրու
ելով մեր պատմութեան յանձնուելով անոր
իրենց անհեղինակ պիտի լինէր , որովհետեւ
տեւ մենք բժշկական արուեստին չեմք , գրածը
նայն արուեստին կրտսերներու պիտի լինէր : Այս
կայսերական գաղտնի դատարան մեծապատիւ Մա
րտինեան Սոսիսի պէտքին յանձնեցինք , որ պատշա
ճութիւնը գտնէ : Այս ալ կարգադրեց , և քանի
մը տեղեր բացատրութեան միտքը աւելի բանա
լէն և պարզելէն ետքը՝ տպագրութեան արժանի
դատելով իրենք էր մեզին , որ է այս :

« Երեւանէն ետքը օրէնք էր զինքը բանային .
որ իմացուէր թէ բնական մահուան ատենը իր
հայ ուսուցիչ անունն է եղած , թէ չէ , հայ ու
սուցիչ պատճառով է մահը : Թէ որ առաջինը ի
րաւ ելլայ , պատմութեան չունիմք : Ինչոք թէ երե
րորդը իրաւ ըլլայ :

« Զայնք կոկորդը կայնէր և վրայէն ուզա
ծին չափ օղակ ջուր խոմբեր , յոսկիւրծակի չէր մեռ
նէր . մեռնելու պատճառը հային կոկորդը կայնելն
է . և այն ալ այսպէս :

« Մորթա շնչառութեան համար օգը բժէն և
բերնէն թորեցուն մէջ կը խօթէ . և անոգեան հա
մար ալ ուսուցիչն ու խմելու բերնէն ստամբը կը
խաւրէ , թէ շունչը և թէ կերակուրը մարդուս
կոկորդը ֆարէնքս ըստած գործարանէն կ'անցնին .
շունչը ֆարէնքս արեւայի կողմը ֆարէնքս գործարանը կը
մտնէ . և իրաւ ալ իր ըստած խողովակին ճամբով
թորեցուն մէջ կ'երթայ . կերակուրը՝ ուսուցիչ և
զէր խմելու եղեր , ֆարէնքս շնչառութեան մէջ և ա
նոր վարի գին եղեմք (կերտար) ըստած խողովա
կին մէջ կ'իջնայ և կ'երթայ ստամբս . ըսել է որ

թէ շունչը և թէ կերակուրը բերնէն՝ կոկորդէն
մտնէ ֆարէնքս գործարանին այն կէտը որ ֆարէնքս
կ'ըստիւն , մէկ ճամբէ կ'երթան դարձաւ . այն կէ
տը հասածնին պէս ֆարէնքս բերնին խաբարը որ
բիւրջ կ'ըստիւն կը բացուի . օգը ֆարէնքս մէջ ներս
կը մտնէ ու կ'երթայ իր տեղը . կերակուրը ֆարէնք
սին մէջ վերէն վար եղած ատենը ֆարէնքս խաբարը
կը գոցէ և շիտակ կ'իջնայ եղեմք :

« Բայց թէ կերակուրը կըլնէ իրեն մարդ
ինքալու . խօսելու . բերնիքուտու , և այլն . վեր
ջապէս շնչառութիւն ըլլալու գործը մը ընելու
ըլլայ նէ՝ ֆարէնքս խաբարը օգը ներսէն դուրս կը բա
նայ : կերակուրն ալ բայց գտնուելով դէպ ի եղ
ժա՞ ինչպիսիւն տեղը ֆարէնքս մէջ մտնել կ'ըզէ :
Եթէ շունչ կամ ջրոտ է նէ՝ մէկ քանի կաթիլ կը
մտնայ ներս . անկէց հաղ մը կը պատճառի , կ'անց
նի կ'երթայ : Իսկ եթէ ջրոտ չէ . թանձր է , կարծր
է նէ , ֆարէնքս բերնին վրայօք կը սկսուի . և շնչ
առութիւնը կ'արգիլէ :

« Եթէ մ'ալ կայ որ , կերակուրին պատճառ խո
չորեկի ըլլալուն կըլնէ իրեն վերէն ֆարէնքս ըս
կըսած կէտը կը մնայ . ոչ դարձելու ետ կուգայ . և
ոչ դարձելու եղեմք կ'իջնայ . հոն կ'անալով՝ ֆարէնք
սին խաբարը բացուելով գոցուելով շնչառութիւն
ըլլալու գործը կը խախտուի , ըստ որում պատա
ւը խաբարին վրայէն կ'անցնէ թող չի տար որ բացվի .
և սրտիկէտեւ մարդս օգին կարօտութիւն ունի .
բաւական է րոպէ մը շունչ անելու որ մեռնի :

« Գտնել վրայէն ջուր փոխուի : Կոկորդը կե
րակուր կեցած ատենը ջուր խմելու կուտան որ վար
երթայ . կամ վրայ վեր բացել կուտան որ ճամբան
չիտուի : Տաք հայրը կ'սկսուի . քանի կ'ըզէ ,
խմուի է . երբեք (տաքագոյն) չէ . ջուրը տեւ
ներով կոկորդին մէջ իր կեցած տեղը աւելի աղէկ
տեղաւորուել է . և այդպէսով անհար ըրեր է
օգին մեռուր » :

Այս բացատրութիւնը կարգադրող շուտով կը
հասկընայ թէ ասանկ բաները գիտնալով ամէն աս
տիճանի մարդոց որքան հարկուոր է : Առանց պէտք
եղած գրութիւնները ընելու հայ ուսուցիչ ան
միջոցապէս մեռնելու պատճառ կրնայ ըլլալ , թէ և
մարդս հայր ապրելու համար կ'ուտէ : Երբեք
շտեղութեամբ եղած գործը անհեղինակութիւն ըստ
նը պատմութեանը բողոքովն հակառակը կը ներգոր
ծէ :

Այս բացատրութեան այն ալ կ'իմանամք որ
հրէային տղան անհեղինակ մահուանը պատճառ
տաք հային վրայէն ջուր խմելու եղած կ'ըլլայ . ո.
րովհետեւ կերած տաք և խմուր հայրը ջուրը տեւ
ներով օգին մեռուր բողոքովն կը խախտէ և մար
դը կը խեղդէ :

Հատ օգտակար է տաք հայը մեր ուսուցիչնե
րուն կարգէն բողոքովն դուրս ձգելու . որովհետեւ
ասանկ գիտնալովն չի պատճառէ ալ նէ՝ պողած
և քանի մը օրուրն մնացած հային շատ աւելի
գիտնալովն ըլլալով ստամբս և աղեկայ հիւ
անգութիւններ կը պատճառէ . որ ծանր հետեւ
անք կրնան ունենալ :

— Երբեք 1851 տարին 1 օրուտ մէկ հանգէս
մը պիտի բացուի . բոլոր աշխարհքի բնական բեր
քերը և արուեստական ճարտարութեանց արուգ
ները հոն պիտի երթան . հոն ալ ինտիմ գաղտնա
ները Վերիկայ պիտի անցնին : Երբեք արեւելի
ներուն պատիւ և վարձք պիտի տրուի . անուանին
օրագրութեան մէջ գովութեամբ պիտի յիշուի . և
ասոր հետեւութիւն այն պիտի ըլլայ որ օրագիր
կարգադրները ամէնէն ալ այն պատկառելի հոն
դէսէն գովութիւն ընդունող մարդուն միջոցի պի
տի ըլլան . ամէն յարմարութեան տեղերէն անոր բան
պիտի աղարարուի . և իրեն ալ անոր վրայ հարկ
պիտի ըլլայ բանը մեծցնել . գործարանը ընդար
ձակել . բանուորները շտապելու . ասկէց կրնապա
տիկ օգուտ . անձնական շահ . և ուրիշներուն ըս
տակ վատարկութեան միջոց մը . վասն զի որքան որ
արուեստաշէն բանի մը ծախուիլը շատայն է՝ բա
նող վարպետին պէտք կ'ըլլայ այնքան բանը շտապ
նել . այսինքն՝ շատ բանուորներ գտնել . և որքան
մարդ բանելու բան և ապրուստ ճարելու միջոց
գտնէ նէ՝ այնքան մըն ալ ապրելու ներութիւն քա
ղալաւոր մարդիկ կը պահին . գործարանին տե
րը կը շահի . բանուորները կը շահին . առնող ծա
խող վաճառականներն ալ կը շահին : Իրենց գոր
ծածութեանը համար առնողներն ալ կը շահին . ո.
րովհետեւ մի և նոյն բանին աղէկը միջակէն և դէ
չեն աւելի կը փնտրուի նէ՝ ի հարկէ աղէկը առ
նելը օգուտ մը ունի առնողին :

Նարտարներուն համաշխարհական ընթացակ
ցութեանը մեծազօր տեղութիւն ալ հայտնի գըտ

նուերու համար իւր ընդարձակ երկիրները խրկած
չըլլալովն , որով ամէն տեղի բնական և ար
ուեստական արգիւնքը 1 օրուտ խրկուելու մաս
նաւոր հոգ կ'ընէ իւր հպատակաց ամէնուն ալ
հանգիստ ապրելու միջոց մը բանալու համար , ան
ցածները լրագրոյ միջոցաւ հրատարակելիք .
այս շաբթու ալ մասնաւորապէս մեր ազգին վե
րաբերեալ քիչ մը բան խօսելու համար և նե
րում կ'ուզեմ մեր յարգի ընթերցողներէն :

Երբեք թէ արուեստները և թէ գիտու
թիւնները Վրայէն գացած են : Արեւելեանող
իր ստեղծութեան բանը չի մոռնալու համար աւե
լի յարմար կրնար ըլլալ ըսելով թէ գիտութիւնները
և արուեստները ասիականները հալոյրդէն եւեռ
պայքներուն . բայց մենք ասիական պիտի չի կրնամք
լսել . գաղաք են արուեստները և գիտութիւննե
րը ըսելու աւելի իրաւունք ունենալ մը կ'երեւի
մեզին : Այս անունի գաղտնի են որ հազիւ թէ քիչ մը
մնացողները Վրայ մնացեր են . ինչպէս որ մէկ
մարդ մը առնէ մը ելլէ ուրիշ տուն մը ելլայ նէ՝
եղած տունը միայն անանկ բաներ կը թողու . որ ի
րեն մէկ օգուտ մը չեն ընել :

Արուեստներուն մէջ նոր բան գտնել . գի
տութիւններուն մէջ յառաջանալու նոր ճամբայ
հնարելու առաջ Վրայի ազգաց բանն է եղեր .
հիմա մէկ նախապաշարով մը կայ որ նոր բան գըտ
նելու մեծ արգելք է . վարպետ ինչպէս արեւե
լեանէն , եւ ալ անանկ կը շինեմ ըսելով անկէց ան
գին շտեղծել մը կայ . ասիական ընդհանուր միջո
ւթիւն մըն է ամէն Վրայի ազգութեան : Նոր հա
մար եւրոպացի ճանապարհորդներն ալ իրարու
գործ կ'օրինակին և շիտակ կ'ընեն . այս տարուան
ճանապարհորդ մը իրեն ճանապարհորդութեան
վրայ բան մը գրելու համար իրենց ճանապարհոր
դութեան օրագրութեանէն աւելի Հառաքին և
Կաթիլներէն ըստնելը կը կրնէ . և հիմապէս
կարգադրներն ալ քիչ բան կը գտնեն սրբագրելու :
Այս ճանապարհորդներուն Տաճկաստան և Պարս
կաստան պտուրել 150 կամ 200 տարի կ'ընէ . այն
պտուրուան ըստնին հիմա ալ շիտակ ելլելու իր
ցընէ որ այնքան ժամանակէ ի վեր յառաջադիմու
թիւն մը , փոփոխութիւն մը չէ եղեր . այն ատե
րուր է ինչ նէ՝ միջին հիմա , հոն կայնած մնացած
է : Երբեք ամէն ճանապարհորդ միջոցներով մեր
հայր ազգին արուեստից և վաճառականութեան
մէջ յոյսուցած հանձարը կը գովեն . և ճշմարիտ
է . բայց շատ հին գովեստ է . եւրոպական ազգաց
հիմապէս յառաջադիմութեանը հետ համեմա
տելու բան մը չունենալին համարձակ կը խոստ
վանիմք . և ըստնին սուտ ելլելու տակաւին ժա
մանակ կ'ուզէ :

Վեր ազգին պէս հանձարեղութեան կողմնէ
վրայեալ ազգ մը ինչու համար հիմա ետ մնացած
կը գտնուի : Դիմաք յոյս մը կուտան որ մեծազօր
տեղութեան հիմապէս նոր կարգադրութեանց
պաշտպանութեամբ և հովանաւորութեամբ առ
կէց ետքը կը յառաջանամք . բայց կը հարցնենք .
տակէց տուա՞յ այդ յառաջադիմութեան ինչու չեղաւ ,
ի՞նչազօր տեղութիւնը ոչ առաջ և ոչ ետքը , բը
նաւ մէկ ժամանակ մը արուեստի յառաջադիմու
թեանը արդէլը տուած չէ . մանաւանդ տար հա
կառակ արուեստիւն ալ տուած է : Վահագնի
Տառ . Վաքել ամիրայի . իւր հանձարով վառօր
գործարան շինեց նէ մեծազօր տեղութիւնը ար
գելը չի գնելէն զատ արտօնութիւն ալ տուաւ . կըր
նայինք ասոր պէս ուրիշ օրինակներ ալ յիշել : Թէ
որ ամէնուն ծանօթ չըլլային : Բանի մը մարդիկ
նոր բան մը հնարել ուզելով վնաս կրեցին նէ՝
պատճառը բողոքովն արտաքին բան է . գործեր
նուն առաջ երթանք արգելքը չէ թէ տեղու
թեան կողմէն , այլ ուրիշ պարագայներէ յառաջա
ցած է : Թէ որ կարողութիւն ունենային ասանկ
ներք քիչ մըն ալ ծախել գիտնալու . և շինածնին
աղէկներէն ալ միայն իրենց իրենց գինը , ա
նոնք ալ պէտք եղած օգուտները և քաջարեղու
թիւնը . անանկ կապակով կ'ընեմք թէ կրնային
գտնել :

Պիտի շարունակուի :

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ

ԼԵԱԳՐԻՍ

Պրոսպեկտ Զոհանէն

Չամուշանց :

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԴՈՒՊՈՒՄ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ԵՈՒՅԱՆՈՒ ՄԻԻՅԵՆՏԻՍԵՆ

Ի ՎԵՐԻԿԱՅԻ ԻՆԵՆ